

Бажан О.М. (Київ, Україна)

Фемінна чи маскулінна слабкість?

Людський вчинок як самодетермінація тотальності характеру (за матеріалами прози Ганни Барвінок і Марка Вовчка: «Вірна пара», «Половинщик», «Інститутка», «Викуп»)

У статті досліджуються приховані риси еволюції всебічного розвитку статі за допомогою створення нових моделей характерів. Вивчення процесу розвитку особистісних стосунків з позицій вчинків допомагає розкрити внутрішній світ чоловіка й жінки, простежити за локалізацією оновлення характеру.

Ключові слова: характер, внутрішній світ.

В статье исследуются не проявившие себя черты эволюции всестороннего развития пола при помощи создания новых моделей характеров. Изучение процесса развития личностных отношений с позиций их поступков помогает раскрыть внутренний мир мужчины и женщины, проследить за локализацией обновления характера.

Ключевые слова: характер, внутренний мир.

The article investigates unrevealed features of self-development of sex's character totality with the help of model character creativity. Learning of character relations" process helps to reveal inner men's world and character refreshment locality.

Key words: character, inner men's world.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше осмислюється опозиція жіноче / чоловіче у творах Марка Вовчка та Ганни Барвінок за допомогою вчинкового підходу літературознавця Н. Шляхової, принципу самодетермінації характеру в основі якого лежить концепція оновлення характеру під дією зовнішнього впливу, яку запропонували у ХХ ст. такі дослідники, як Кізіма В. В., Суходуб Т. Д., Підтиченко В. І.

Звернення до даної проблеми відбулося з тих причин, що у сучасному світі звучить жіночий голос, який закликає вирішити проблеми жіноцтва. Йдеться про захист прав жінки, повернення її в якості суб'єкта до історії, політики, мистецтва, літератури. Соціокультурна картина різко змінюється, тобто, патріархальність втрачає свою силу під тиском жіночої самосвідомості, яка гуманізує суспільство, витісняючи патріархальні стереотипи.

Гендерна проблематика заперечує загальноприйняті думки і в літературі. «Важко уявити собі сьогодні таку гуманітарну дисципліну, яка б не підлягала перегляду у світлі сучасної концепції гендерних відношень», – зазначає А. Усманова [7, 57]. Феміністичні критики (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Павличко та інші) характеризують поведінку персонажів по-новітньому, маючи на меті осмислити культурні

коди суспільства. Скажімо, Т. Гундорова здійснюючи дихотомію жіноче/чоловіче послуговується поглядами Ніцше, платонівськими ідеями.

Заінтриговані феміністичними проблемами, літературознавці інтерпретують лише фемінну статтю. Їх погляд зупиняється на героїні, що прагне до волі та незалежності. У більшому обсягу аналізованих ними праць, чоловіча поведінка або замовчується, або трактується лише як прецедент патріархальності. Викликають справжній спротив і ті матеріали, які демонізують фемінну статтю, принижуючи таким чином жіночу гідність.

Отже, як фемінна, так і маскулінна стаття потрапляє під різні контрасти гендерної критики, яка за основне своє наукове та практичне завдання покладає компаративне дослідження чоловічої та жіночої статі. Реальний стан згаданої проблеми свідчить про актуальність дослідження обраної нами теми.

Оскільки окремою проблемою статті є дослідження психології вчинку, який проглядатиметься крізь призму внутрішнього світу й поведінки персонажів, то доцільним є звернення до теоретичних праць із психоаналізу та деяких філософських літературознавчих робіт, у яких науково мотивується людська поведінка, викреслюється характер. Згаданій проблемі присвячено роботи З. Ніцше, Н. Шляхової, К. Юнга, Сократа, М. Бахтіна та інших дослідників. Вивчаючи динаміку характеротворення героїв, слід звернутися до концепції оновлення, яка яскраво виразила своє вчення у творчості Марка Вовчка та Ганни Барвінок. Із досліджень згаданих раніше представників концепції прочитується, що незамкнений у своєму трансцендентичному кругообігу характер виступає як самостійне та самодетермінуюче явище, і будь-яка заміна, наприклад, додавання нових чи вилучення старих компонентів абсолютизує його перехід до нової бази. Характер формується разом із тотальністю, розвивається в цій взаємодії під дією вчинку. Локальні причиново-набуті відносини оновлення породжують масові кореляційні залежності руху, які ведуть до якісного переоформлення цілісності особистості [11]. За вченням Н. Шляхової: «вчинок – основна модель характеротворення», яка допомагає зрозуміти поведінку героя, а, отже, проникнути у його ество [13].

Мета роботи: осмислити гендерну психологію у творах Тараса Шевченка та Ганни Барвінок. Вирішення мети зобов'язує реалізацію таких конкретних завдань:

- дослідити вчинок як характеротворчий засіб;
- простежити як відбувається зміна характеру персонажа під впливом зовнішнього оточення; розкрити чоловічу та жіночу психологію.

Поведінка невиситимої, пихатої, зарозумілої поміщиці з повісті «Інститутка» – найпоказовіший приклад антилюдської жіночої самості, спрямована на руйнацію. Утисками, погрозами, розправами демонічна жінка нерідко доводить кріпаків до страждань, викликає жаду помсти. Знайомство реципієнта з панночкою відбувається через сприйняття мовленнєвої інтонації наратора, викликаного привабливою зовнішністю героїні, образ якої візуалізується в її свідомості у процесі спогадів. Одначе

в характері героїні відчувається несумісність між приємною зовнішністю, оприявленою через зафіксований у тексті динамізм психологічного стану, головним репрезентантом якого є очі. Уже сам їх вираз ілюструє надмірну цікавість до статків бабусі; отже основною цінністю для неї є матеріальне. Детально передаються в повісті роздуми панночки. Сам хід її думок вияскравлює інтелектуальну неповноцінність, моральне убозтво дівчини.

Швидко адаптувавшись до нових для себе умов, молода поміщиця повністю розкриває свою сутність. Як наслідок, у її душі посилюється почуття жадоби, зажерливості, грубого деспотизму. Вередлива й жорстока, вона мучить кріпаків із якимось особливо пристрасним садизмом, з почуттям лютої злоби. Спочатку вона трохи соромиться своїх вчинків, навіть червоніє, вдаривши в припадку гніву дівчину-кріпачку, але потім, не зустрівши опору й відчувши цілковиту безкарність, уже не знає впини.

Панночка безперестанно влаштовує бали на честь свого приїзду до старої панни, бажаючи представити себе перед вищим соціальним оточенням як взрєць, який має якості, найбільше притаманні шляхетній вдачі, – щирість, відкритість, простота. Бажання виглядати найідеальнішою породжене «тілесною хтивістю», жаданням розкоші. Приїжджі поміщики милуються молодою красунею, сваряться з-за неї, а вона як звичайна самиця, відверто на них позираючи, поносє, втілюючи ірраціоналізм жіночої натури, за яким стоїть біологічний вибір і розрахунок. Експресія кульмінаційного епізоду (драматичне реагування панночки на те, що літня жінка пригощає панськими яблуками дітей) якнайдетальніше передає її хворобливе побоювання втратити майно. Загалом, ті чи інші вчинки героя виразняють його психологію. З точністю в цьому випадку аналіз дій людини потрактував М.Бахтін, який зазначав, що людський вчинок є потенціальний текст та може бути зрозумілим як людський вчинок, а не фізична дія тільки в діалогічному контексті свого часу [2, 158].

У сюжетній динаміці штрихи портрета-асоціації оприявнюють фатальну силу панночки, якій важко опиратися. Протистояти ж їй можуть лише сильні духовно, активні особистості. Стосунки панночки з полковим лікарем ілюструють, як сильна демонічна жінка порабовласносє «слабкого мужчину». Не випадково в повісті заакцентовується жіноча сила як відзеркалення маскулінної слабкості. Це пов'язано з тим, що українська література кінця XIX – першої половини XX століття своєрідно пропагувала силу жінки, стверджувану на тлі чоловічої слабкості (про це вперше заявила С. Павличко). Посутньо, що гордий і неприступний лікар закохався в панночку чистим палким коханням. Вона ж спочатку зацікавилася ним з почуття егоїзму. Усі вельможні женихи селища залицяються до неї, і лише неможливий полковий лікар виявляє байдужість, – спокусниця, кокетка, хижачка, не може змиритися з такою неувагою.

Ведучи з чоловіком любовну гру, самолюбива поміщиця несподівано

для себе самої закохується й довго вагається. Для неї стає нестерпним усвідомлення того, що, одружившись з людиною, яка є вихідцем із бідних дворян, доведеться попроситися з мріями про розкішне життя. Однак духовно сильна жінка не змогла протистояти владі кохання, пристрасті, сексуальному потягу. Дуже швидко після одруження вона підкорила духовно слабкого чоловіка, зробивши виконавцем власної волі. Спершу панночка любила свого обранця щиро, а згодом, розчарувавшись у його матеріальних можливостях, зненавиділа його. Відтоді протилежні почуття любові й ненависті вели в свідомості панночки інтенсивну боротьбу, почергово захоплюючи її. Дуже влучно Устина схарактеризувала вияви почуття поміщиці: «Любила вона його, та якось чудно любила, не людськи». Гордість, себелюбство, неблаганна жорстокість, демонічне моральне обличчя – превалюючі якості героїні повісті.

Головна проблема свободи – найважливішого чинника існування людини – заторкнута і в оповіданні Марка Вовчка «Викуп». Для героя твору, кріпака, соціальна свобода є передумовою щастя. Він не може поєднати долю з коханою дівчиною із козацького роду – якщо одружиться, на Мартуню чекає безрадісна доля кріпачки. Марко Вовчок показує тяжіння до волі, стимульоване коханням, через яке людина спроможна здійснювати найрішучіші вчинки, перевершувати себе, змінювати долю. Прикметно, що парубок шанує думку батька нареченої («Одкупишся, Якове, зятем будеш, а ні – воля Божа, за панського дочки не оддам»). Підкоряючись його волі, Яків працює, складаючи кошти. Перебуваючи на заробітках, він наполегливо працював, знаючи за що. Життя навчило героя цінувати почуття, терпіти страждання і боротися за особисте благо. Вірний, запальний, відвертий юнак зреалізовує задумане – на зароблені гроші купує волю. Кохання сприяло духовному зросту, стимулювало до здобуття волі, допомагало вистояти, не зламатися, невпинно реалізує бажане. Наскрізний хронотоп дороги – певної онтологічної протяжності, невизначеності – зринає в спогадах оповідача, презентує його рефлексії, що ілюструють психологічний стан героя. Розкриваючи емоційність героя, наратор зіставляє два зовнішніх плани, щоб проілюструвати вплив подій на зовнішність і характер: ретроспективний портрет-емоція в поєднанні з презенсним портретом-емоцією. Фізіогномічна форма-жест – демонструє радість Якова з приводу того, що є потрібні кошти для викупу з кріпацтва. Радість поєднується з роздумами про те, чи дотримає свого слова батько коханої. У кожному слові, в кожному русі Якова простежується німе горе, коли людина не плаче, не скаржиться, а просто згасає. Сум героя спричинений тривожними передчуттями. Паралельно простежуємо, як, діючи заради власних інтересів, прагнучи до мети, герой у ставленні до людей, старших від нього за віком, виявляє тактовність і повагу.

Перебуваючи у стані неспокою, юнак жахається замкненого простору, що

травмує здогадами свідомість, підштовхує збагнути власну сутність, передбачити майбутні події: «Одвів нас старий у комору на добраніч, та й полягали спати. Чую я не спиться моему парубку, то сіно перевертає, то зітхає». Критичні ситуації впливають на психологію Якова, а колористичні портретні деталі ілюструють перебіг у душі переживань: герой то просто жовтіє, то біліє, як хустка. Найкращі риси характеру – відважність, мужність, упевненість – поступово знівельовуються. Репрезентуючи характер героя, Марко Вовчок розкриває як сильні вольові начала, так і слабкі.

Пластично розкривається характер дядька Якова, що синхронно репрезентується як наратором, так і дійовою особою. Здатності психоприроди героя заґрунтовані на характеротворчій моделі «альтруїзм – волелюбство – вчинок». За суб'єктивним змістом такої моделі, кожний альтруїстичний вчинок, посилений вольовими бажаннями, вносить у життєвий процес життя щось новаційне, те, що докорінно змінює долі людей. На думку Сократа, що вчинок – це щось більше, ніж автономне рішення, це шлях до мети [9, 111]. Подружжя вдалим шлюбом мусять завдячувати насамперед дядькові, який рішучими вчинками, спритністю допомагає парубку здобути соціальну незалежність. Родич в очах реципієнта сприймається доброю людиною, яка керується в житті щирістю, відвагою, гострим розумом. Атмосфера панських покоїв (коли увійшли туди, «аж в очах замиготіло, і зеленіє, і біліє, і синіє ... чого там нема!») дає змогу простежити духовну заґартованість дядька, виважити його інтелект, спостерегти такі характерологічні риси, як кмітливість, хитрість, мудрість, адаптивність. Інтуїтивно герой тонко відчуває панську скнарність, тому вміло продумує хід дій і знаходить шлях до здобуття бажаного.

У потоці думок наратора час від часу зринають народні приказки, прислів'я, порівняння. Наприклад, Яків, у залежності від ситуації, асоціюється з попівною на бенкеті, вітровим батьком, із голубом, травицею; пани – з циганами, жаром найчервонішим, качаном, який сидить на городі; Мартуня – з маківочкою, ясочкою; писар Захарович – із дряпчочкою («До любієї небоги нема далекої дороги»; «товчеться, як Марко по пеклу» та ін.). Перед читачем постає образ неординарно мислячої особистості, наділеної ерудицією й бажанням творити добро. Діалоги, оприязнені у силовому полі концепту дороги, є формами вчинку і розкривають вдачу дядька, який виявляється товариським, поступливим, миролюбним і водночас принциповим. Крім того, він ніколи не нав'язує власних думок, даючи можливість іншим висловити свої судження.

Говний герой оповідання «Половинщик» Опанас Харченко зумів перебороти в собі духовний хаос, спричинений аморальною поведінкою дружини, і вибудував індивідуальну концепцію світосприймання, відкинувши узвичаєне, але застаріле. Майстер інтриги, Ганна Барвінок моделює небуденну життєву ситуацію: зрадлива дружина хитрошами

підкорила собі волю фізично сильного чоловіка, виявляючи до нього награну, фальшиву любов, запевняючи у чесності і вірності. Ганебною поведінкою (зв'язки з іншими чоловіками) вона руйнує подружню вірність. Поневолений духовно, чоловік довго сприймав ошуканство за істину. Прозрівши, Опанас переймається злобою, люттям, обдумує, як помститися. Уражений у саме серце герой розповідає про своє горе панночці Куксисі, людині надзвичайно чесній, порядній, релігійній.

Тривога героя простежується через уведений у текст «цілісний синтетичний портрет», що є «своєрідним вступом в розкриття душі людської», контурною психомоделью характеру, яку автор добудовує в процесі динамічного розгортання подій за рахунок як зовнішньої, так і психологічної характеристики: «Опанас Харченко, немолодий, – років йому сорок, – русувий, з великими голубими очима, з лицем засмученим, покійно вклонився майорші Куксисі» [6, 333]. Як бачимо, герой – толерантна, доброзичлива людина, має вразливу душу, лагідне серце. Людина порядна, Опанас Харченко нездатний до найменшої підлості. Українська ментальність відтворена через взаємини селянина з волами, які начебто сумують разом із ним.

Двопланова природа героя сповнена як зла (думав помститися жінці), так і добра (до людей ставився доброзичливо), і добро у його душі перемагає (через якийсь час він пробачив зрадницю). Опанас відверто, як на селянина, оприявнює власні погляди на життя, онтологічно конкретні: християнські, бо засуджував людей, які «своєї віри не доглядають», ірраціональні: «Люди кажуть: на всі образи є закон, а на чари і на відьомство нема. Є клята тварь, і Бога перехитрити і замовить» [6, 335]. Водночас, добрий, щирий Опанас нагадує традиційного позитивного героя народних казок. Він виконував усі забаганки дружини (вона, зосібна, спонукала його до мандрів за чудодійною сіллю). Відчуття дисонансу в родинних стосунках для героя було нестерпним, тому він намагався догоджати дружині, дітям, щоб зберегти спокій. Жаль, скорбота заповнюють душу Опанаса в час прозріння, відповісти на зло добром героєві допомагає панночка, пробудивши з тліючих іскорок доброти в його душі полум'я любові-агапе, милосердя до ближнього. Як відомо, за християнськими уявленнями, людина насамперед має бути чесною, порядною, милосердною, богобоязливою. Саме християнська мораль допомагає Опанасові простити зраду, відкинувши думку про те, що лише чоловік, посідаючи в суспільстві домінуюче місце, має право на будь-які помилки, відтак, Опанас притримується традиційного патріархального світогляду.

У процесі розвитку подій різко змінюються візуалізовані прояви емоцій героя: у період, коли він ображався на дружину за її аморальні вчинки й у думках не міг припустити, що зумів би подарувати зрадниці, він думав про помсту; після того, як пробачив дружині, ніби воспрянув духом. Деталь емоційної сфери портрета-емоції («щасливий Половинщик») подана для репрезентації психологічного стану героя, який повернув собі радість,

задоволення життям і під тиском пережитого повністю змінився. Отже, небуденний мужчина, в естві якого відбувається дисбаланс сили й слабкості, *конкретним вчинком* розвінчує патріархальні міфи.

В оповіданні Ганни Барвінок «Вірна пара» звертає на себе увагу своєрідний образ батька, це – гідна поваги людина, поведінка якої ілюструє справді високий лад маскулінної душі. Герой вражений сміливістю свого зятя, який долає всі перешкоди, реалізує бажане, розуміє пережите як справедливу кару за слабкодухість, через що він не зумів влаштувати щасливого родинного життя («я був боязкий»). У спогадах героя звучить сум за минулими роками життя, які нині він прожив би по-іншому. Основною реплікою розповіді, яка часто озвучується героєм, є: «...сам своє життя марно стратив». Багаторазово повторюючи її, чоловік кається за молодечу безхарактерність, слабкодухість, адже його батьки самостійно вирішили, з ким слід одружитися синові, а він не посмів перечити їм. Деталі емоційної сфери («млію я, тухне моє серце», «серце моє упало») увиразнюють внутрішній відчай героя, страх перед невідомим. Особисте життя Опанаса було зіпсоване нечепурною, неввічливою жінкою. Від невміння протистояти патріархальному насиллю в юності героя охоплює меланхолійність, що супроводжує впродовж багатьох років. І лише тоді, коли єдина донька випадково уникнула смерті і вдало одружилася, сердечна туга батька розсіюється. Принцип саморегуляції (за К. Юнгом [14]) релятивно використовувався героєм. Несучи в собі психологічно вагомий чинник «високої чоловічої культури», персонаж намагався бути об'єктивно справедливим у громадському, родинному, особистому житті. Чоловік як дбайливий господар забезпечував матеріальний добробут сім'ї, підтримував приязні стосунки з односельцями. Окрім того, герой був і залишався вірним дружині навіть після її смерті (слід врахувати, що він її не кохав). Кохання доньки для батька є важливішим за егоїстичні особисті бажання. Тому він підтримав рішення Онилки вийти заміж за милого серцю козака. При цьому батько не відчуває внутрішнього задоволення, бо Сергій Вус – із небагатої сім'ї. Однак з часом міркування героя зазнають змін: так, майбутній тесть байдуже відгукується про майбутнього зятя перед інцидентом з Онилкою, він і не заперечує дівчині, і не радє її рішення, тобто залишається ніби відстороненим. Вражений сміливістю, вірністю Сергія, він зазначає: «І такий він мені тоді любий, дорогий здався!» [6, 67]. Обдумуючи свою скалічену долю, чоловік внутрішньо протестує проти стереотипів патріархальної культури.

Маємо підстави для висновку про репрезентацію письменницею енергійного, вимогливого, розумного, з потужним інтелектом мужчини, який є «сам собі ціллю». Слід заакцентувати існування в тогочасному соціумі певних шаблонів, згідно з якими заняття розподіляли на чоловічі й жіночі. Традиційно «чоловічим» вважалося – косити, орати, молотити та ін., тобто, робота, що

потребує фізичної сили. Батько Онилки сумлінно виконував свої чоловічі обов'язки. Традиційно «жіночою» вважалася робота власне по дому – готувати їжу, прибирати, дбати про моральне й фізичне здоров'я дітей. Особливою материнською турботою було підготувати дівчинку до святої патріархальної місії – бути хранительською домашнього вогнища. Донька повинна вміти виконувати хатню роботу – готувати їжу, шити, праясти тощо. Горе було невістці, нездатній виконувати жіночу роль. Мати Онилки, будучи невмілою, байдужою до жіночої роботи, потерпала від осуду свекрухи.

Згодом Онилка покохала вона вірно та сильно парубка з сусіднього села. Батькові він видався примітивним, але перешкоджати щастю молодят він не наважився, бо сам своє життя марно стратив, а вони ж любляться. Почуттєвий резонанс взаємин між закоханими увиразнився в той момент, коли Сергієві потрібно було відлучитися із села з людьми на чугунку возити овес. Од'їжджаючи, він прощався з Онилкою і дуже обоє сумували. Він наказував Онилці, одягаючи на палець каблучку: «Гляди-ж, без мене на юлицю не ходи і на досвітки не встрявай!» [6, 112]. Усе боячись, щоб який парубок не залицявся до неї». Дівчина навіть і не мріяла про когось іншого. Думками та інтимними фантазіями Онилка витала над образом Сергія, якого дуже сильно кохала, вона навіть змарніла після його від'їзду. Дівоче серденько завмирало при згадці про коханого, ця деталь емоційної сфери розкриває в її душі емотивність спричинену сумом за коханим.

Ключовим моментом для Онилки стали досвітки, на які заманили її дівчата, опираючись на давній звичай, що дівчині перед весіллям потрібно останній раз віддати честь парубоцтву та паніматці. Як зазвичай, молоді особи веселилися, а один парубок забажав забрати каблучку, яку подарував Сергій коханій. Обороняючи любий дарунок, дівчина проковтнула його – і втратила свідомість. Художній простір ночі стає провісником смерті, накреслюючи чітку межу між буттям і небуттям, обсервує драматизм ситуації: «винесли її на двір і положили. Гарно на вулиці. Місяць над нею зупинився, дивиться – дивується» [6, 112]. Письменниця уникає традиційних способів точного виписування зовнішніх рис, які подаються лише в ситуаціях принагідно, задалегідь, для того, щоб чіткіше визначити характер внутрішнього психологічного світу, який підкреслюється несподіваним вчинком героїні. Спонтанні дії аналізують підсвідомий світ Онилки, бо, як твердить Ніцше: «Саме в тому, що спонтанне в цьому вчинкові, й полягає його кінцева цінність». У цьому випадку вчинок – це щось більше ніж автономний ризик, що приймається особистістю на свій страх: це модель характеротворення (за визначенням Н. Шляхової [13]), яка викреслює найвищі цінності ества людини: любов, вірність, толерантність

Суголосний вчинок здійснив і Сергій Вус під впливом почуттів.

Надія, яка виникла у хвилини душевних мук героя, була необхідною умовою існування людини в соціумі:

- Онилочко, доле моя! впливи, ясна зоре! Дай мені ще раз тебе побачити! Зриваю з труни віко, припав до неї. В голові крутилося: «А може кохана ожіє?» [1, 95].

Рішення Сергія містить моральний орієнтир, споглядання якого робить вчинок не сліпою подією в хаосі невизначеності людського буття, а глибоко студіює притаманні «чоловічому світу» пріоритетні цінності: мужність, чесність тощо. Тому з'явився в літературі енергійний, вимогливий, розумний, з потужним інтелектом мужчина, який є «сам собі щільно».

Отже, проза Ганни Барвінок та Марка Вовчка визначається актуалізацією в ній, насамперед, гендерних проблем. Дослідження гендерних ролей крізь призму літературного тексту, на нашу думку, допоможе зруйнувати культурні стереотипи. Репрезентований вчинковий підхід, переосмислює погляд на статі, досліджує такі суттєві риси поетики жіночої прози як інтелектуальність, психологічність, філософічність, включення в структуру повістьовування елементів фольклорної образності, суб'єктивізація та ліризація оповіді. Трактування маскулінної та фемінної образності за допомогою вчинкового підходу – це лише частковий ключ до вирішення онтологічних проблем статі. Тому світле майбутнє прози Ганни Барвінок у руках літературознавців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / В. Шендеровський (ред.). – К.: Рада. – 2001. – 552 с.; 2. *Бахтин М.М.* Искусство и ответственность. К философии поступка. Автор и герой в эстетической деятельности. Проблема содержания, материалы и формы в словесном художественном творчестве: Работы 1920-х годов – К.: Next. – 1994. – 384 с.; 3. *Бочаров С.Г.* Характеры и обстоятельства // Теория литературы. Основные проблемы. Образ, метод, характер. – М. – 1962. – 319 с.; 4. *Грабович Г.* Кохання з відьмами / Сучасність. – 1995. – №2 – 6 с.; 5. *Грінченко Б.* Поет жіночого горя. О.М. Кулішева. // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 9. – С.185–203. (ч. 2); 6. *Грінченко Б.* Привітання Ганні Барвінок за 40-літню літературну діяльність. – У Львові: Наклад ред. ЛНВ, Друк НТШ. – 1900. – 19 с.; 7. *Гундорова Т.І.* Femia Melancolica: статі і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика. – 2002. – 272 с.; 8. *Жулинський М.Г.* Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі. – К.: Дніпро. – 1979. – 275 с.; 9. Категорія „Закон і хаос” / Збірник філософських праць. – К.: Наукова думка. – 1987. – 223 с.; 10. *Зеленська Л.* Ганна Барвінок: Життя і творчість // Чернігівські відомості. – 1996. – №30. – С. 5; 11. *Кізіма В.В.* Totallogy: Постнекласичні дослідження. – К. – 1995. – 340 с.; 12. *Фройд З.* Вступ до психоаналізу / Лекції до вступу з психоаналізу. К. – 1998. – 302 с.; 13. *Шляхова Н.М.* Художній тип. Соціальна і духовна характерність. –Одеса. – 1990. – 252 с.; 14. *Юнг К.Г.* Сознание и бессознательное: Сборник / Пер. с англ. –С-Пг.: Университетская книга, 1997. – 544с.